

Отримано: 23 березня 2018 р.

Прорецензовано: 29 березня 2018 р.

Прийнято до друку: 29 березня 2018 р.

e-mail: ip_lysenkova@ukr.net

DOI: 10.25264/2415-7384-2018-6-21-25

Лисенкова І. П. Індивідуальний підхід у роботі з дітьми молодшого шкільного віку з когнітивними порушеннями. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»* : збірник наукових праць. Острого : Вид-во НауОА, квітень 2018. № 6. С. 21–25.

УДК 371.-056.264:376.1-056.34

Лисенкова Ірина Петрівна,

кандидат педагогічних наук, професор б.в.з., завідувач кафедри психології та спеціальної освіти,
Миколаївський міжрегіональний інститут розвитку людини вищого навчального закладу
«Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»»

**ИНДИВИДУАЛЬНИЙ ПІДХІД У РОБОТІ З ДІТЬМИ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ
З КОГНІТИВНИМИ ПОРУШЕННЯМИ**

Стаття присвячена актуальній проблемі сьогодення – використанню індивідуального підходу в роботі з дітьми молодшого шкільного віку з когнітивними порушеннями, що буде впливати ефективніше на їх розвиток особистості. Нами було визначено стан і сутність досліджуваної проблеми у психолого-педагогічній літературі та на практиці закладів освіти. Описано дослідження впливу індивідуального підходу на розвиток дітей молодшого шкільного віку з когнітивними порушеннями.

Ключові слова: індивідуальний підхід, навчальна робота, виховна робота, розвиток особистості, дитина, когнітивні порушення.

Лисенкова Ирина Петровна,

кандидат педагогических наук, профессор б.в.з., заведующий кафедрой психологии и специального образования
Николаевский межрегиональный институт развития человека высшего учебного заведения
«Открытый международный университет развития человека «Украина»»

**ИНДИВИДУАЛЬНИЙ ПОДХІД В РАБОТЕ С ДЕТЬМИ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО
ВОЗРАСТА С КОГНІТИВНИМИ НАРУШЕННЯМИ**

Стаття посвящена актуальной проблеме современности – использованию индивидуального подхода в работе с детьми младшего школьного возраста с когнитивными нарушениями, что будет влиять эффективнее на их развитие личности. Нами было определено состояние и сущность исследуемой проблемы в психолого-педагогической литературе и в практике учебных заведений. Описаны исследования влияния индивидуального подхода на развитие детей младшего школьного возраста с когнитивными нарушениями.

Ключевые слова: индивидуальный подход, учебная работа, воспитательная работа, развитие личности, ребенок, когнитивные нарушения.

Iryna Lysenkova,

Mykolayiv institute of human development of institution of higher education
«Open international university of human development «Ukraine»»

**AN INDIVIDUAL APPROACH TO WORK WITH CHILDREN
OF JUNIOR SCHOOL AGE WITH COGNITIVE IMPAIRMENTS**

The article is devoted to the very important problem of the present: the use of an individual approach to work with children of junior school age with cognitive impairments, which will affect more effectively their personality development. The state and essence of the investigated problem in psychological and pedagogical literature and in the practice of educational institutions is determined. The research of the influence of the individual approach on the development of children of junior school age with cognitive impairments is described.

Key words: individual approach, educational work, upbringing work, personality development, child, cognitive impairment.

Постановка проблеми. У сучасних умовах у якісно новому аспекті розглянуто проблему когнітивних порушень. Застосування індивідуального підходу для кращого результату під час корекції когнітивних порушень у дітей. Останні десятиліття в нашій країні стали часом бурхливого розвитку нових форм психолого-педагогічної корекції. Значну увагу спеціалістів привертає такий метод роботи, як індивідуальний підхід, який на сьогодні знаходиться на етапі наукового доопрацювання та формулювання основних понять. Різкі зміни в соціальному середовищі неодмінно супроводжуються кризовими явищами, що привносять дезорганізацію у психічній діяльності людини відповідно до мінливості вимог часу, знижують продуктивність різних видів діяльності та порушують процес адаптації в суспільстві

загалом. Явища дезадаптаційного характеру в навчально-виховному процесі, обумовлені збільшенням критичних та екстремальних ситуацій у повсякденному житті. Ситуації, у яких під впливом психогенних факторів, фізіологічні, соціально-психологічні механізми, вичерпавши резервні можливості, більше не можуть забезпечити адекватне відображення і регулятивну діяльність людини, є екстремальними. В таких випадках відбувається «прорив» адаптаційного бар'єру, злам динамічних стереотипів у центральній нервовій системі і настає психічна дезадаптація. У постчорнобильський період понад 75% учнів початкової школи мають різні психоневрологічні розлади. За таких обставин змінюються вимоги до змісту навчання в усіх типах навчальних закладів, зокрема і в спеціальних загальноосвітніх школах, і в класах інтенсивної педагогічної корекції, а значить виникає проблема вдосконалення наявних навчальних планів і програм, створення певних психолого-педагогічних умов щодо навчання дітей із когнітивними порушеннями.

Аналіз досліджень і публікацій. Психолого-педагогічний аналіз свідчить про збільшення кількості дітей із когнітивними порушеннями, що зумовлює труднощі в оволодінні програмами навчання і виховання дітей в умовах дошкільного та загальноосвітнього навчальних закладів, своєчасною психолого-педагогічною підготовкою дітей до школи і формуванням мисленнєво-пізнавальної діяльності, поведінки й особистості дитини. Когнітивні порушення проявляються не тільки в процесі навчання, а й у сфері комунікації, у сприйнятті соціального досвіду, індивідуальному психічному розвитку.

Виправлення когнітивних порушень – важливе завдання спеціальної психології, корекційної педагогіки. Особливого значення набуває навчання і виховання дітей із когнітивними порушеннями та безпосередньо психолого-педагогічна робота з зазначеною категорією дітей, особливо в умовах дошкільного та загальноосвітнього навчальних закладів. За допомогою індивідуального підходу психолог і педагог краще зрозуміють дитину, адже, визначаючи особливості індивідуалізації навчально-виховного процесу, С. Ладивір відзначає, що саме застосування індивідуального підходу забезпечує максимальний розвиток усіх здібностей особистості. Крім того, дослідниця наголошує на тому, що важливе психолого-педагогічне значення індивідуального підходу полягає в тому, що він дає змогу виявити і зміцнити позитивні якості дитини й усунути певні її недоліки. З. Ікуніна висловлює думку про те, що за умов організації навчання за диференційованими програмами з урахуванням відповідного рівня психічного розвитку дітей і засвоєння ними знань, постійного обліку засвоєння матеріалу дітьми та забезпечення емоційної насиченості змісту навчання та виховання, індивідуалізація є ефективним засобом навчання дітей із когнітивними порушеннями.

Когнітивні порушення – це порушення мнестико-інтелектуальних функцій людини, таких як здатність розуміти, пізнавати, вивчати, усвідомлювати, сприймати і засвоювати зовнішню інформацію [3, с. 4].

Мета статті полягає в теоретичному аналізі виявлення ефективності індивідуального підходу в роботі з дітьми з когнітивними порушеннями.

Виклад основного матеріалу. Проблеми індивідуального підходу в навчанні та вихованні дітей надавали увагу багато представників прогресивної педагогіки, як вітчизняної, так і зарубіжної. Вже в педагогічній системі Я. Коменського – великого чеського педагога – чітко позначені положення про те, що весь процес навчання і виховання дітей необхідно будувати з урахуванням їх вікових й індивідуальних особливостей, а також виявляти ці особливості шляхом систематичних спостережень.

Відомий педагог К. Ушинський розробив методіку прийомів індивідуального підходу до дітей та основи профілактичної роботи з виховання корисних звичок. Водночас він висловив думку, що у складному процесі індивідуального підходу до дитини не можна давати якісь певні рецепти, в такий спосіб підкресливши творчий характер вирішення проблеми.

Вітчизняні педагоги і суспільні діячі надавали увагу розробці теоретичних положень індивідуального підходу до дітей дошкільного віку, впровадженню їх на практиці. Так, О. Водовозова вказувала на необхідність знання вихователями і батьками наукових основ психології і фізіології дитини, для того, щоб уміти всебічно аналізувати її вчинки. У вихованні дітей вона відводила велику роль праці, вважала її найдієвішим, найкращим виховним засобом. Водночас О. Водовозова також попереджала, що неможливо виробити єдині правила підходу до всіх дітей без винятку, оскільки діти за своїми індивідуальних особливостях дуже різні.

Із раннього віку когнітивні функції відіграють важливу роль у формуванні психічних процесів, функцій вищої нервової діяльності та психіки людини. Вони регулюють поведінку людини, контролюють її вчинки, думки, дії. Ось чому порушення когнітивних функцій накладає важкий відбиток на все життя людини, особливо на загальний розвиток дитини. У сучасній Україні спостерігається тенденція до зростання когнітивних порушень у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Базовий компонент дошкільної освіти зазначає, що одним із головних завдань освіти є формування особистості дитини й підготовка її до навчання в школі [1]. Психолого-педагогічний аналіз свідчить про збільшення кількості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з когнітивними порушеннями, що зумовлює труднощі в оволодінні програмами навчання і виховання дітей в умовах дошкільного та загальноосвітнього на-

вчального закладу, своєчасною психолого-педагогічною підготовкою дітей до школи і формуванням мисленнєво-пізнавальної діяльності, поведінки й особистості дитини. Тому особливого значення набуває навчання і виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, а також безпосередньо психолого-педагогічна робота з дітьми з когнітивними порушеннями умовах дошкільного й загальноосвітнього навчального закладу [5, с. 178].

Перші відомості про порушення розвитку людини дійшли до нас із давньоєгипетського медичного папірусу Е. Сміта, який було знайдено у 1862 році в одній із фівінських могил XVII століття до нашої ери. Стародавні єгиптяни звернули увагу на порушення особистості людини та причини, що їх спричинили, але в документі не було зазначено про засоби допомоги особам із вказаними недоліками [2, с. 41–46]. Надбання стародавньої медицини в лікуванні мовленнєвих розладів сприяли зародженню основ психолого-педагогічної допомоги.

Із розвитком спеціальної психології, корекційної педагогіки і практики, фізіології (Р. Боскіс, Р. Левіна, А. Лурія, Ф. Рау, Е. Рау, М. Хватцев, Л. Чистовіч, Н. Швачкін та ін.) стало очевидним, що у випадках порушення когнітивних функцій може різною мірою погіршуватися і розвиток особистості дитини загалом. Р. Левіна і В. Орфінська на основі психологічного вивчення когнітивного розвитку дітей дійшли до висновку про значення мовлення, як вищої психічної функції, для повноцінного розвитку особистості дитини [9, с. 110–112].

Форми навчання належать до діяльнісного компонента процесу навчання і тому тісно пов'язані з методами. Форма організації навчання – зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя й учнів, що здійснюється у встановленому порядку і в певному режимі. До загальних форм організації навчання належать урочна і позаурочна, у кожній із яких використовують фронтальну, групову й індивідуальну форми організації навчальної роботи. Критерієм такого поділу є не кількість учнів, а характер зв'язків між ними в процесі пізнавальної діяльності. Індивідуальна форма організації навчальної роботи передбачає постановку перед кожним учнем спеціально дібраного відповідно до рівня його підготовки і навчальних можливостей завдання для самостійного розв'язання. Такі завдання спрямовані на роботу з підручником, навчальною і методичною літературою, джерелами інформації (довідники, словники, енциклопедії, хрестоматії, карти), на розв'язування задач, прикладів, організацію спостережень та експериментів, написання есе, творів, рефератів, доповідей. Індивідуальну роботу часто використовують у процесі програмованого навчання. У дидактичній літературі розрізняють індивідуальну й індивідуалізовану форми організації навчання. Індивідуальна характеризується тим, що учень виконує спільне для всього класу завдання, не контактуючи з іншими учнями, але в єдиному для всіх темпі. Індивідуалізована форма спрямована на самостійне виконання специфічних завдань з урахуванням індивідуального темпу навчально-пізнавальної діяльності кожного школяра. Важливими функціями вчителя є стимулювання пізнавальної діяльності, постійний контроль за виконанням завдань, своєчасна допомога в подоланні навчальних утруднень. Індивідуальну роботу можна організувати на всіх етапах уроку: під час засвоєння нових знань, їх закріплення, формування вмінь і навичок, узагальнення і повторення навчального матеріалу, контролю знань. Та попри значні переваги індивідуальних форм роботи їхнім недоліком є обмеження спілкування між учнями, взаємодопомоги в навчанні [7, с. 554].

Система індивідуалізованого навчання передбачає роботу вчителя з окремим учнем, часто в домашніх умовах. У XVIII–XIX століттях вона була поширена серед багатих верств суспільства у процесі сімейного виховання. У XX столітті і нині індивідуалізоване навчання є формою додаткової роботи з дітьми, які через хворобу не можуть відвідувати аудиторні заняття. Найбільшого поширення індивідуалізоване навчання набуло на початку XX століття у так званій формі роботи «Дальтон-план». Ця система заснована на таких ідеях: самостійний розподіл учнями часу і порядку навчальної роботи за консультаційної допомоги вчителя, гнучка система організації і врахування індивідуального просування учня за результатами виконання завдань. У цій формі поєднувались індивідуалізація режиму і змісту навчальної роботи з діяльністю учнів у малих непостійних за складом навчальних групах [4, с. 133].

Відповідно до статті 53 Конституції України, кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує її доступність і безоплатність різних форм навчання. Доступність безоплатної освіти забезпечується також можливістю проведення навчання в індивідуальні форми. Учні, які здобувають освіту за індивідуальною формою навчання, є учасниками навчально-виховного процесу. Їх права й обов'язки визначено Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту» й іншими нормативно-правовими актами у сфері освіти. Але в процесі навчання осіб з особливими освітніми потребами загалом, та з когнітивними порушеннями зокрема, потрібно розрізняти індивідуальну форму навчання й індивідуальну роботу з кожним учнем у межах загальноосвітнього закладу освіти. Хоча й діти з когнітивними порушеннями можуть претендувати на забезпечення їм індивідуальної форми навчання, але в реаліях становлення в Україні інклюзивної форми навчання більш ефективно в наданні освітніх послуг було б застосування індивідуального підходу в роботі дітьми з когнітивними порушеннями. Адже лише під час застосування індивідуального підходу можна досягти успіхів у процесі навчан-

ня і виховання дітей з особливими освітніми потребами загалом і когнітивними порушеннями зокрема.

В усіх педагогічних посібниках підкреслюється значення двох принципів: врахування вікових особливостей і здійснення виховання на основі індивідуального підходу. Психолого-педагогічні дослідження останніх десятиліть показали, що найважливіше значення має не стільки знання педагогом, психологом віку та індивідуальних особливостей, скільки врахування особистих характеристик і можливостей дітей. Індивідуальний підхід передбачає опору на індивідуальні якості. Останні виражають дуже важливі для виховання характеристики – спрямованість особистості, її ціннісні орієнтири, життєві плани, сформовані настанови, домінуючі мотиви діяльності і поведінки. Ні вік, взятий окремо, ні індивідуальні особливості особистості (характер, темперамент, воля), розглянуті ізольовано від названих провідних якостей, не забезпечують достатньої основи орієнтованого виховання та навчання. Принцип індивідуального підходу у вихованні потребує, щоб педагог чи психолог:

- постійно вивчав і добре знав індивідуальні особливості темпераменту, риси характеру, погляди, смаки, звички дітей із когнітивними порушеннями;
- вмів діагностувати і знав реальний рівень сформованості таких важливих особистісних якостей, як образ мислення, мотиви, інтереси, спрямованість особистості, ставлення до життя, праці тощо;
- постійно залучав кожну дитину до посильної для неї і все ускладненої діяльності, що забезпечує прогресивний розвиток особистості;
- своєчасно виявляв і усував причини, які можуть перешкодити досягненню мети, а якщо ці причини не вдалося своєчасно виявити та позбавитись їх – оперативно змінював тактику психологічної роботи, залежно від нових умов та обставин;
- максимально спирався на власну активність особистості;
- поєднував виховання з самовихованням особистості;
- розвивав самостійність, ініціативу, самодіяльність дітей із когнітивними порушеннями, не стільки керував, скільки вмів організовувати і спрямовувати діяльність, яка забезпечувала б успіх [6, с. 121].

Комплексне здійснення цих вимог усуває спрощеність вікового й індивідуального підходів, зобов'язує спеціаліста враховувати не поверхневий, а глибинний розвиток процесів, спиратись на закономірності причинно-наслідкових відношень. Під час індивідуального підходу врахування вікових та індивідуальних особливостей набуває нової спрямованості. Діагностуються потенційні можливості, найближчі перспективи. Ми вже знаємо, що максимально сприятливі можливості для формування моральних і соціальних якостей – у молодшому шкільному віці. Чим молодший вік, тим більше дитина вірить спеціалісту, тому в молодшому шкільному та ранньому підлітковому віці легше виховувати позитивні звички, привчати дітей до праці, дисципліни, поведінки в суспільстві. Старші підлітки розуміють уже пряму, відкриту постановку завдань у конкретних видах корисної діяльності, вони активні й ініціативні. Однак ця активність, прагнення до самостійності повинні бути добре організовані спеціалістом. Старших школярів відрізняє щораз більше прагнення до самостійності. Спираючись на цю особливість, у них розвивають високі моральні ідеали, почуття відповідальності. Проектуючи майбутні результати роботи, треба пам'ятати про поступове зниження потенційних можливостей дітей у разі вироблення ряду якостей із-за зменшення з віком пластичності нервової системи, зростання психологічного опору зовнішньому впливу і незворотності сензитивних періодів [10].

У процесі роботи з дітьми з когнітивними порушеннями спеціалістові необхідно звертати серйозну увагу на індивідуальні особливості сприймання, мислення, пам'яті, уваги, уяви, мови, характеру, темпераменту, волі зазначеної категорії дітей. Хоча в процесі колективного виховання глибоко вивчити ці та інші особливості досить важко, однак спеціалісту, якщо він прагне досягти успіху, необхідно додатково витрачати час, енергію, засоби, збираючи важливі відомості, без яких знання особистісних якостей не може бути повним, конкретним.

Висновки. Отже, на основі теоретичних і експериментальних результатів дослідження нами було визначено стан і сутність досліджуваної проблеми в психолого-педагогічній літературі. Індивідуальний підхід посідає важливе місце в системі фізичного, морального, трудового й естетичного навчання, а також виховання дітей. Він активізує дитину, задовольняє особисті інтереси та соціальні потреби. Особливого значення набуває навчання і виховання дітей із когнітивними порушеннями та безпосередньо психолого-педагогічна робота з дітьми зазначеної категорії. Використання індивідуального підходу в процесі навчання та виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку з когнітивними порушеннями сприяє підвищенню рівня активності інтелектуальної та мовленнєвої діяльності, впливає на мимовільне запам'ятовування, стимулює мовленнєве спілкування.

Література:

1. Базовий компонент дошкільної освіти / Науковий керівник: А. М. Богуш. – К.: Видавництво, 2012. – 26 с.
2. Берник Т.Л. Перші спроби надання логопедичної допомоги дітям України / Т. Л. Берник // Дефектологія. – 2003 – № 3. – С. 41–46.
3. Винокур А.С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку / А.С. Винокур. – К.: Рад. шк., 1977. – 37 с.
4. Волкова Г. А. Логопедия: учебник для пед. вузов дефектолог. фак. / Г. А. Волкова, Л. С. Волкова. – М.: Владос, 2008. – 348 с.
5. Воробьева В.К. Лексико-семантические особенности речи детей с алалией / В. К. Воробьева, С. С. Ляпидевский, С. Н. Шаховской. – М., 1973.
6. Bisconer S. W., Ahsan S. Z. Intellectual Disability // In Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology. – Elsevier, 2017.
7. Channell M. M., J. M. Barth. Individual differences in preschoolers' emotion content memory: the role of emotion knowledge // In Journal of Experimental Child Psychology. – Volume 115. – Issue 3. – 2013. – P. 552–561.
8. Dawn A., Chris O., The expression and assessment of emotions and internal states in individuals with severe or profound intellectual disabilities // In Clinical Psychology Review. – Volume 31. – Issue 3. – 2011. – P. 293–306.
9. Voltmer K., Von Salisch M. Three meta-analyses of children's emotion knowledge and their school success // In Learning and Individual Differences. – Volume 59. – 2017. – P. 107–118.
10. Simms M. Intellectual and Developmental Disability // In Nelson Pediatric Symptom-Based Diagnosis / Edited by R. M. Kliegman, P. S. Lye, B. J. Bordini, H. Toth and D. Basel. – Elsevier, 2018. – P. 367–392.